

Interpretacinė filosofija ir E. Meškausko metodologija

Krescencijus Stoškus

Humanitarinių mokslų daktaras, docentas

Vilniaus universitetas

Filosofijos katedra

Didlaukio g. 47

LT-2057 Vilnius, faks. (370-2) 761890

Pirmajame „Problemu“ numeryje publikuodama savo straipsnį apie I. Kanto požiūrį į lietuvių kalbą ir kultūrą, K. Rickevičiūtė atkreipė dėmesį į vieną laišką, kuriame jis prisipažįsta, kad mintyse tekdavę svarstyti ir dažnai būdavę įsitikinę daugeliu tokių dalykų, apie kuriuos kalbėti neturėdavę drąsos, bet, rašė Kantas, „aš niekada nepasakysiu to, ko negalvoju“ (1). Tai buvo ne tik Karaliaučiaus išminčiaus charakteristika – ši nuoroda tiesiog durte durė į įsišaknijusį Lietuvos filosofų konformizmą, nė kiek nesumenkusį iki šios dienos.

E. Meškauskas buvo ryškiausia išimtis: jis galėjo pasakyti visai tą patį, ką rašė apie save Kantas. Jie nepriklausė tai žmonių padermei, kuri tik *žaidžia* kalbinius žaidimus, demonstruoja privalomas diskursų technikas, vaidina valdžiai arba publikai parodomosios filosofijos spektaklį. Jie kalbėjo savo pačių patyrimo ir savo įsitikinimų žodžiais, teigė arba neigė, bet ne *vaizdavo*, ne komponavo beveik meninį tarsi–pasaulį, konvencinę, sąlygišką realybę, nesidangstė svetimomis kaukėmis, neveidmainiavo. Galėjo jie klysti (ir, žinoma, klydo), bet negalėjo meluoti ir kitų mulkinti. Galbūt galima

juos kai kuo pakaltinti, bet tik ne apologetika ir konformizmu.

Laisvo mąstymo lemtis – susikirtimas su įprasta galvosena, už kurios istorijoje dažniausiai stovi jėga, pasireiškianti konservatyvios tradicijos, prievartinės ideologijos ar tiesiog viešosios nuomonės forma. Visais laikais filosofai juto tą jėgą ir visada turėdavo apsispręsti, kaip reaguoti į tos jėgos veikimą: mesti iššūkį ar eiti skustuvo ašmenimis. Pasirinkimas čia nebuvo toks paprastas, kaip šitos alternatyvos formuluotė. Sakyti ar nesakyti, ką galvoji, priklauso ne tik nuo drąsos, bet ir nuo tikslingumo. Kartais drąsa būna beprotiška, avantiūriška, absurdiška. Jeigu filosofui rūpi, kad jo mintis būtų išgirsta ir suprasta, o ne iš karto atmesta, dažnai tenka įprastą galvosena suderinti su tuo, kas nauja ir neįprasta. Bet ką čia reikia suderinti? Joks laisvas protas nesutiks susiderinti susitaikydamas su konjunkture, bet jis galės balansuoti ant įprasto galvojimo ribų, rodydamas jo siaurumą, nepakankamumą. Balansuojantis filosofas negali visko pasakyti, kas jam ateina į galvą, bet jis gali ryžtis viską pasakyti, kad išplėstų įprastos doktrinos ribas iki begalybės. Ryžtis – vadi-

nasi, rizikuoti. Bet kuriuo metu toks pasiryžėlis gali būti apšauktas eretiku, revizionistu ar koku kitoku doktrinos gadintoju. Jeigu uždraudžiamos viešos minties inovacijos, jos ardo doktriną iš vidaus.

Novatoriškas iššūkis gali būti metamas tik ten, kur yra bent minimalios pilietinių laisvių garantijos. Kitais atvejais mintis gali atsinaujinti tik platindama priimtos doktrinos ribas. Dėl tos priežasties egzistuoja ir dvi filosofavimo atmainos – autorinė ir interpretacinė. Viduramžiais, tarybiniais laikais iš esmės tebuvo galima tik interpretacinė, tuo tarpu Senovės Graikijoje ir Naujaisiais laikais Vakarų Europoje viešpatavo autorinė filosofija. Bet net ir autorinė filosofija negalėjo visais atžvilgiais nesiskaityti su įprasta galvosena. Minėtas Kantas skelbia Koperniko perversmą filosofijoje ir vis dėlto kai kurių minčių nedrįsta viešai pasakyti. Platonas laiške tironui Dionizijui Sirakūziečiui nuogaštuoja, kad jo privatus laiškas, patekęs į svetimas rankas, nebūtų supras tas, ir dėl to ima kalbėti ezoteriška metaforine kalba (2). Jam buvo žinomas nelėmtas Anaksagoro, Sokrato ir kitų filosofų pasmerkimas.

Meškausko (o iš esmės ir visos Lietuvos) filosofija yra interpretacinė, todėl jos aptarimui ir vertinimui negali būti pritaikyti autorinės filosofijos kriterijai. Autorinei filosofijai rūpi sukurti savo individualia patirtimi ir teorine tradicija paremtą savarankišką požiūrį į pasaulį ir žmogaus būtį jame. Interpretacinė filosofija turi tik priimtos doktrinos savarankiško išsiaiškinimo galimybę. Žinoma, nei viena, nei kita galimybė nebūna visai laisvai realizuojama. Autorinė kūryba yra veikiama žmonių gyvenimo būklės, bendros visuomenės savijautos, dominuojančių filosofijos kryptių, intelektualinių madų, o interpretacinė – viešai kon-

troliuojamų aiškinimo pavyzdžių, viešos kritikos ir prievartinių veiksmų. Dėl to abiem atvejais reikalinga drąsa mąstyti.

Autorinė filosofija – asmens išrastas, realią gyvenimo būseną atitinkantis požiūris į pasaulį, žmogų, jo žinojimo, kultūros ir būties vertę, atvertas akiratis, nauja mąstymo kryptis ir kalbėjimo būdas, savarankiškai pagrįstas kelias, kurį bet kas gali patikrinti ir išmėginti. Ji pristatoma kūrėjo vardu ir apeliuoja į kitą kūrėją-partnerį, galintį su ja kritiškai polemizuoti ir konkuruoti. Jeigu tokia filosofija, sulaukusi pasekėjų, pradeda naują kryptį, ji tampa doktrina, sudarančia interpretacinės filosofijos pamatą. Autorinė filosofija labiau išreiškia jos novatorizaciją, o interpretacinė – standartizaciją, virtimą perimama tradicija. Tačiau ir autorinė filosofija turi tradiciją, iš kurios ji išauga, o interpretacinė filosofija atsinaujina jos įvairiais supratimo būdais ir pritaikymais. Tai du filosofinio proceso aspektai, vienas kito palaikomi ir parengiami.

Autorinė filosofija – sėkmingas išradimas, o interpretacinė – sėkmingas to išradimo pritaikymas naujų uždavinių sprendimui. Pradininkas interpretuojamas atsižvelgiant ne tik į asmeninį aiškintojo patyrimą, bet ir į gyvenimo situacijas, kuriose tie uždaviniai kyla. Keičiasi situacijos – pasikeičia ir interpretacijos. Apologetika ir konformizmas yra neįvykusi interpretacija. Apologetika remiasi ne patikrinamu įsitikinimu, o pasitikėjimu. Interpretatorius su tekstu diskutuoja, juo abejoja, kol neįsitikina, o apologetas jį pasiima išoriškai, lyg svetimą drabužį apsiliktų, juo naudojasi pats nežinodamas, kaip jis padarytas. Jis yra pasiimto požiūrio gynėjas, sarginis šuo, puolantis kiekvieną, kurio kvapas nepažįstamas. Jis gali kartoti „au-au!“, gąsdinti arba garbinti, bet ne svarstyti; ginčytis, bet ne diskutuoti. Toks pat svetimas ir išoriškas autorinis filo-

sofas lieka ir konformistui. Tik apologetas jį akelai gina, o konformistas juo formaliai naudojasi. Abiem jiems mažiausiai rūpi, ką tas Filosofas iš tikrųjų yra pasakęs ir kiek jo teorija yra iš tikrųjų pritaikoma gyvenimui suprasti. Tas „iš tikrųjų“ reikalauja tikrinimo, o tikrinimas – abejojimo ir kitų kelių pasirinkimo galimybės.

Absurdiška kelti teorinio naujumo, originalumo reikalavimus tam, kas yra sąmoningai pasirinkęs interpretacinę filosofiją; tai tas pats, kas iš smuikininko reikalauti, kad jis kurtų oratorijas. Jis nekuria muzikos formų, bet jas interpretuoja, t. y. kuria smuiku, pasirinktos kūrinio formos viduje. Jeigu norima įvertinti smuikininko darbą, reikia kalbėti apie tai, ką jis daro su smuiku.

Tarybiniais laikais, kai visi gyvenome marksizmo gniaužtuose (kuriuos, žinoma, ne K. Marxas suspaudė), Meškauskas aplinkos žmonės ypač akcentavo jo marksizmo unikalumą, savitumą, originalumą. Dabar tie patys žmonės samprotuoja, kad visi filosofai Tarybų Sąjungoje buvo vienodi, o Meškausko vaidmuo buvęs stipriai perdėtas. Nereikėtų manyti, kad čia yra tik moralinės išdavystės simptomas; pasikeitė ataskaitos sistema. Apologetinio ir konformistinio marksizmo fone Meškauskas atrodė tiesiog sunkiai įmanomas dalykas, kažkoks laimingas nesusipratimas, gyvas protas sukaulėjusio dogmatizmo ir drakoniškos proto priežiūros rėmuose. Bet kai visomis spalvomis atsivėrė XX a. filosofijos panorama, o anų laikų idiotizmas nuslinko į praeitį, Meškausko ūgis negalėjo nesumažėti.

Bet ar jis jau yra visai nueitas etapas, užversta knyga, kurios apsukrūs vyrukai ne labai nori prisiminti? Ar iš tikrųjų nėra jokio ryšio tarp to marksizmo, kurį interpretavo Meškauskas, ir Frankfurto mokyklos pasekėjų, kurių darbai šiandien taip gausiai plūsta į Lietuvą? Ar nieko bendra su Meš-

kausko vardu neturi tas nemažas Universiteto filosofų būrys, energingai prisidėjęs prie Lietuvos Atgimimo Sąjūdžio formavimosi? Ar nenusidėčiau tiesai, jeigu į šiuos klausimus duočiau tik neigiamus atsakymus?

Jau kitoje vietoje esu minėjęs (3), kad marksizmą jis laikė teorija, reikalaujančia savarankiško interpretavimo, išsamaus pagrindimo ir kritikos. Kitaip sakant, pasirinktos doktrinos ribose jis jautėsi pakankamai laisvas mąstytojas, t. y. panašiai kaip Vakarų ir Vidurio Europos neomarksistai: M. Horkheimeris, Th. W. Adornas, E. Frommas, H. Marcuse, G. Lukačs, L. Goldmanas, H. Lefebre'as, L. Althusseris, G. Petrovicius ir kt. Suprantama, tarp jų buvo esminis skirtumas: vakariečiai galėjo savo laisvę parodyti, viešai taisyti Marxą; Meškauskas savo nesutarimus turėjo nutylėti. Kai kas nors prikišdavo, kad jo teiginiai prieštarauja tam, ką rašo Marxas, Meškauskas sakydavo, kad iš atskirų sakinių negalima spręsti apie koncepciją. Jam teko ne tik daug ką nutylėti, bet ir vengti tekstų publikavimo. Kalbėdamas jis gerokai daugiau sau leido, tuo tarpu publikuojamuose tekstuose buvo gana atsargus, – iš jų šiandien sunkoka spręsti apie Meškausko mąstymo stichiją. Kartais net galėtų susidaryti įspūdis, kad tie tekstai priklauso pakankamai ortodoksiškam marksizmui, t. y. tai atmainai, kuri buvo diegiama Tarybų Sąjungos aukštosiose mokyklose. Iš tikrųjų jo publikacijų tematika neperžengia mokyklos programinių ribų; be to, aiškiai skyla į dvi dalis – dialektinį ir istorinį materializmą, t. y. taip pat, kaip reikalavo programos. Tuo tarpu Vakaruose Marxas buvo šiems laikams pritaikomas laisviau: vieniems jis – antifilosofas, kitiems – praktikos filosofas, trečiams – modernusis demitologizuotojas, ketvirtiems – realybės kritikas, penktiems – susvetimėjimo procesų tyrinėtojas ir pan. Ten jis ryžtingai priešpriešinamas sa-

vo „dvyniui“ F. Engelsui, jaunasis Marxas – subrendusiam, kapitalizmo analitikas – filosofui.

Meškauskas to nedaro. Jis nedalina nei Marxo, nei ardo jo ryšių su Engelsu. Jam neatrodo (kaip atrodė kai kuriems jo kolegoms), kad Engelso gamtos dialektika kertasi su Marxo praktikos teorija. Atvirkiščiai, gana kruopščiai sekdamas kai kuriomis Engelso suformuluotomis nuostatomis, jis mėgina sukurti nuoseklią vystymosi teoriją, kuri pagrįstų ir Marxo praktikos teoriją. Galima sakyti, kad jis mėgina Marxą ir Engelsą išdėstyti geriau, negu tai pavyko padaryti jiems patiems: „K. Marksas ir F. Engelsas, materialistiškai interpretuodami G. Hėgelio dialektikos teoriją ir tuo iš pagrindų pakeisdami jos turinį, nemažu mastu išsaugojo keičiamos teorijos terminologiją ir jos struktūros bruožus. Tai būdinga ir vėlesniems bandymams sistemingai išdėstyti dialektikos teoriją. Todėl marksistinėje literatūroje daugelis dialektikos teorijos terminų bei formulių vartojama perkeltine prasme, tiesiogiai neoperuojant vystymosi proceso sąvoka“ (4).

Ši atsargi kritika reiškė, kad marksizmo pradininkai, reikalaudami laikytis visuose tyrinėjimuose vystymosi požiūrio ir patys tai darydami, vis dėlto vystymosi teorijos nesukūrė, t. y. neišaiškino, „kas aplamai yra vystymosi procesas, kokios sąlygos ir eigos ypatybės yra bendros konkrečioms to proceso atvejams“ (5) bei kokia to aiškinimo „metodologinė paskirtis“. Jie nagrinėjo atskirai pasirinktus pavyzdžius, bet neįrodė, kad vystymasis yra būdingas visoms tikrovės sritims. O jeigu ją ir sukūrė, tai nesusistemino ir nepakankamai išryškino. Pabrėždamas savo požiūrio skirtumą, Meškauskas ėmė vengti paties termino „dialektikos dėsniai“, kurie mokyklinėje filosofijoje buvo įgavę kanoniškas formulių pavidalą. Vietoj jų jis ėmė

svarstyti tris šių dienų mokslui aktualius „vystymosi procesų aiškinimo aspektus“: a) struktūros pasikeitimą, b) perimamumą ir c) savaimingumą. Marksas ir Engelsas kalbėjo apie Hegelio „Logikoje“ atrastus dialektikos dėsnius, o Meškauskas – tik apie „aktualius“ aspektus ir „problemas“. Vadinasi, buvo suistorinama pati vystymosi samprata.

Pagrindinė nuostata, kuria Meškauskas grindžia savo vystymosi teoriją, yra paimta iš „Anti-Diuringo“. Jame Engelsas skelbia, kad senajai metafizinei ir spekuliatyviajai filosofijai atėjęs galas: „iš visos ankstesnės filosofijos savarankišką reikšmę turi tik mokslas apie mąstymą ir jo dėsnius – formalioji logika ir dialektika“ (6). Kodėl taip atsitikę? Anksčiau filosofija buvusi iškilusi virš kitų mokslų, kad duotų vieningo pasaulio vaizdą, kurio negalėjo sukurti vienas nuo kito atsiriboję specializuoti mokslai. Bet kai tie mokslai išmokę išsiaiškinti savo vietą kitų mokslų tarpe ir suvokę pasaulio vieningumą, koks nors specialus mokslas apie visuotinį sąryšį pasidaręs nereikalingas. Atrodytų, kad dialektika, arba pažinimo teorija, turėtų būti toks pat mokslas, kaip ir visi kiti, ir neturėtų koku nors būdu tų kitų mokslų kaip nors normuoti.

Meškausko interpretacijoje dialektika pabrėžtinai susigrąžina savo filosofinį statusą ir virsta bendrąja vystymosi bei sąryšio teorija. To jis pasiekia ypatingai išryškindamas dialektikos metodologinę paskirtį. Dialektika yra keleriopo vystymosi teorija: pirma, ji pasaulio kitimo teorija; antra, pažinimo pažangos teorija; trečia, pačios dialektinės filosofijos raidos teorija. Būdama bendrąja materialaus pasaulio raidos teorija, ji darosi visuotinio ryšio ontologija: objektyvi realybė egzistuoja nepriklausomai nuo pažinimo proceso, kuris pats išaiškinamas tos realybės raida. Kaip pažinimo pažangos te-

orija dialektika yra mokslo filosofija, atskleidžianti mokslo raidos logiką, o per ją ir žmogišką pasaulio vaizdą. Meškausko požiūriu, tos dvi dialektikos negali būti nei visai sutapatintos kokios nors hegeliškos absoliutinės idėjos pavidalu, nei pozityvistškai atskirtos manymu, kad mokslai turi užsiimti tikrovės, o filosofija – tik mokslo aprašymu. Dialektinė filosofija remiasi materialios realybės prielaida, o tos realybės turinys atsiskleidžia pažinimo procese. Dėl to filosofija negali tyrinėti realybės, atsitraukusi nuo mokslo istorijos, o mokslas negali būti tiriamas nepriklausomai nuo kintančios tikrovės vaizdo. Bet ką gali pasakyti apie realybę filosofija, jeigu viską apie ją pasako mokslas? Atitraukus nuo mokslo, – žinoma, nieko. Tuo tarpu mokslo raidos kontekste ji įgyjanti ypatingą, metodologinę vertę.

Tą vertę filosofija turėjusi visada, tačiau ji pati jos nebuvo išsąmoninusi. Tokio išsąmoninimo faktas esąs dialektinis materializmas. Su šia filosofija Meškauskas sieja griežtą aiškinamojo ir metodologinio tyrinėjimų aspektų skyrimą. Kol filosofija nebuvo aiškiai atsiskyrusi nuo specialiųjų mokslų, ji paprastai laikiusi save aiškinamąja disciplina. Kai filosofija tapusi dialektine, į pirmą planą iškilusi metodologinė paskirtis.

Logika ir metodologija – pagrindinė XX a. mokslo filosofijos tema. Tačiau kažin ar kas nors dar yra mėginęs taip radikaliai metodologizuoti marksizmą, kaip tai yra padaręs Meškauskas. Jis manė, kad dialektinis mąstymo būdas (metodas) pačią filosofiją daro kritiškai atsinaujinančia ir suteikia jai galimybę kontroliuoti kitų mokslų pažangą: „Filosofija, tyrinėdama bendrąsias bet kokio vystymosi sąlygas ir aiškindama bendruosius jo dėsnius, suranda kriterijus įvertinti atskiro mokslo ar jo šakos pasiektą brandumą, kuris nustatomas, atsižvelgiant į tai, kiek tas mokslas savo tyrimo srityje yra

realizavęs vystymosi idėją. Šie kriterijai padeda išsiaiškinti, koku mastu tas mokslas jau yra aprėpęs savo objektų susiformavimo bei egzistavimo istoriją, kokios tos istorijos pusės dar nepradėtos aiškintis, ir, tuo remiantis, nustatyti tolesnių tyrimų problematiką“ (7).

Dogmatiniais laikais minties judėjimo reikalavimas daugeliui mokslų galėjo turėti pozityvios reikšmės, bet filosofinė mokslų priežiūra, nepaisant jos intencijų skatinti pažangą, negalėjo nė kiek nebauginti mokslų žmonių (8). Antra vertus, kilo abejonės, ar visiems mokslams visomis sąlygomis tas istoriškumo kriterijus gali būti vienodai svarbus, – juk vieni mokslai yra labiau struktūriniai, kiti – istoriniai, net to paties mokslo raidoje vienu laikotarpiu gali būti svarbesni struktūriniai, o kitu istoriniai tyrinėjimai.

Nenoriu pasakyti, kad Meškauskas norėjo filosofiją padaryti kokia kitų mokslų cenzūra, pasitarnauti tarybiniais laikais įprastai biurokratinei mokslų reglamentacijai. Atvirkščiai, jis nuolat perspėdavo, kad filosofija nebūtų paverčiama priemone, sankcionuojančia „vienokį ar kitokį konkrečių specialiųjų mokslo problemų sprendimą“ (9), kad iš filosofijos metodologinių reikalavimų nebūtų tiesiogiai išvedami ideologiniai vertinimai. Piktinosi bet koku valdžios kišimusi į mokslinių tyrimų turinį. Jo intencija buvo išplėsti bet kokių specialiųjų tyrinėjimų horizontą, parodyti, kad kiekvienam mokslui svarbu savo sritį ar atskirą jos problemą suvokti istorinėje perspektyvoje. Šiuo atžvilgiu jis kūrė tame pačiame antipozityvistiniame mokslo metodologijos sraute, iš kurio išaugo T. Kuhnas, W. Quine’as, K. Hübneris, J. Agassi, S. Toulminas, I. Laccatosas ir panašūs mokslo raidos tyrinėtojai. Be to, jis nebuvo koks aristotelininkas, absoliučiai hierarchizavęs žinojimą ir subordinavęs visus mokslus filosofijai. Bet vis

dėlto mokslų įtaka filosofinei metodologijai jo pernelyg menkai, abstrakčiai ir paviršutiniškai tebuvo atskleista. Neabejotinai jam stokojo specialiųjų mokslų kompetencijos, kad būtų įtikinamai išaiškinta sąveika tarp šių mokslų ir filosofijos. Sakysime, tokios metodologinės nuorodos, kad šiuolaikinė fizika „dar negali tirti mikrodalelių išsivystymo procesų“, kad ji nepriejo „prie jų struktūros aiškinimo“ (10), kad fizikos kalbos negalima paversti universalia mokslo kalba, o mąstymo prigimties paaiškinti „grynai struktūriškai“ (11), kad vystymosi teorija gali „nustatyti, kokio pobūdžio problemos (moksloose – K. S.) dar spręstinos“ (11) neatrodo pakankamai svarios, nes pernelyg vienareikšmiškai, standartiškai ir pretenzingai reglamentuoja labai skirtingo pobūdžio mokslus, neįsisiūredamos į realias tų mokslų kitimo tendencijas ir galimybes. Užuoat bendradarbiavusi su kitais mokslais, Meškausko dialektika nori jiems diriguoti, komanduoti.

Modernieji mokslo raidos tyrinėjimai paprastai grindžiami labai gausia istoriografinė ir faktografinė medžiaga (12). Meškauskas nelabai domėjosi tokio tipo tyrinėjimais, gal net būtų galima pasakyti, kad jis jų vengė. Mokslotyra nebuvo jo sritis. Jam atrodė, kad „pažangių“ filosofinių principų turėtų užtekti mokslo metodologijos vaidmeniui atlikti. O atskirų mokslų įsikišimas į filosofiją nėra pageidautinas. Jis labai kritiškai vertino tokius faktus, kai tam tikroje mokslo srityje sukurti principai ar aiškinimo būdas yra perkeliama į bendrąją metodologiją. Sakysime, jis priešinosi, kad A. Einsteino reliatyvumo teorija būtų vadinama dialektine teorija. Šita teorija tik patvirtinanti „dialektinį požiūrį į erdvės ir laiko formų organinį ryšį su materialiąja tikrove“ (13), bet pati negalinti būti perkelta į filosofiją.

Tokie perkėlimai mokslo istorijoje vyksta. Iš I. Newtono mechanikos principų, išplitusių visuose moksluose, naujaisiais laikais susiformavo mechanicinė metodologija. Iš struktūrinio kalbos tyrimo XX a. atsirado struktūralistinė metodologija, taikoma humanitariniams mokslams. Bet darant atskiro mokslo metodą filosofiniu, smarkiai susiaurinamos, redukuojamos filosofijos metodologinės galimybės. Dialektinė metodologija atitinkanti ne kokio vieno dalyko, bet viso „šiuolaikinio mokslo turinį“ (14).

Iš kur žinoma, koks yra tas šiuolaikinio mokslo turinys? Meškauskas pasitiki Engelsu, nustačiusiu, kad iš pradžių mokslas buvęs renkamasis, o vėliau pasidaręs tvarkomuju, arba procesų mokslu. Šis pasitikėjimas nėra stiprioji jo teorijos pusė. XX a. mokslas labai pasikeitė: evoliucija, raida, pažanga neteko tos prasmės, kurią turėjo XIX amžiuje. J. Hintikka'os terminais kalbant, neteko reikšmės praėjusio šimtmečio „konceptualinė nuostata“ (15), t. y. jos bendra kultūrinė orientacija, kuria rėmėsi mokslas. XX a. žmogus jau nebemato nei rausvo ateities horizonto, nei aiškios judėjimo krypties. Mokslo galia dabar visai neatrodo tokia neginčijama, kokia ji buvo anais laikais. Vis sunkiau įžvelgti jo veiningumą ir skirtingumą nuo kitų kultūros sričių. Įsišaknija P. Feyerabendo tipo gnoseologinis anarchizmas, postmoderniškas skepticizmas. Šiame kontekste keistokai atrodo vystymosi metodologijos tapatinimas su šiuolaikiniu moksliskumu.

Pats šiuolaikiškumas šiandien yra netekęs aiškumo: gal tai naujųjų laikų modernumas? Gal XIX a. progresizmas? XX a. modernizmas ar jo pabaigos postmodernizmas? Ar jis apskritai yra kokia būtina mokslo ir kultūros kokybė, ar tik atsitiktinė mada, kurią kuria dėl naujovių pamišęs žmo-

gus? Visas šias abejones galbūt galima paneigti, bet pro jas neturėtų būti praeita. Tačiau tam tikslui jau neužtektų metodologijos, o reikėtų leisti į esamos kultūros būklės tyrinėjimus.

Turint prieš akis didžiulę mokslų ir jų kryptių įvairovę, vargu ar įmanoma mokslškumą sieti su kokiu vienu principu. Ir diachroniniu, ir sinchroniniu atžvilgiu principai gali būti genetiniai ir struktūriniai, loginiai ir empiriniai, konstruktyviniai ir interpretaciniai, konstitutyviniai ir reguliatyviniai, nomotetiniai ir idiografiniai, ir pan. Jie nusako gana skirtingus, bet neatskiriama susijusius teorinių klausimų kėlimo ir atsakinėjimo, t. y. pasaulio aiškinimo, aspektus. Jeigu tam tikru laikotarpiu kai kurie iš tų principų ima dominuoti, nereikėtų pasiduoti iliuzijai, kad tas dominavimas kyla iš kokių ontologinių pamatų (būties aspektų) subordinacijos. Už jo paprastai reikėtų ieškoti tam tikrų vertybinių kriterijų įsitvirtinimo.

Meškauskas neignoruoja tos mokslškumo kriterijų įvairovės, tačiau jų veikimą iš anksto apriboja kitimo dialektika, iš kurios išvedama visa kita, t. y. metodologija, mokslškumas, kritiškumas, teorinis konstruktyvumas. Raidos principas čia taikomas absoliučiai, o pastovumo ir pasikartojimo principas – reliatyviai. Iš raidos išvesti teoriniai modeliai turėjo du charakteringus bruožus: 1) jie buvo kūriniai, dirbiniai, proto konstruktai; 2) jie turėjo niekaip nepašalinamą laikinumo žymę. Abu jie tarybiškai dogmatizuotoje filosofijoje Meškausko interpretaciją darė uždelsto veikimo bomba. Ji neigė pripažintą „lenininę atspindėjimo teoriją“ ir įteisino bet kokios teorijos – įskaitant ir marksizmą – kritikos būtinumą.

Aišku, tokį žingsnį Meškauskas galėjo žengti tik pasiremdamas pačiu Leninu, t. y.

„atskirdamas“ tai, „ką iš tikrųjų pasakė“ Leninas, nuo to, kaip jis yra interpretuojamas. O jis paprastai esąs interpretuojamas metafiziškai. Dažniausiai nepastebima, kad jo „atspindėjimo teorijoje esmingiausias dalykas yra jos dialektinis turinys, susijęs su pažiūra į tikrovės pažinimą, kaip į aktyvų kūrybinį procesą“ (16).

Nagrinėdamas tą kūrybinį procesą, E. Meškauskas nubrėžia ir pačios dialektinės metodologijos ribas, sąlygotas žmonių istorinės veiklos. Pažinimas „virsta nepabaigiamu kūrybinio tikrovės protinio rekonstravimo procesu su istoriškai keičiamais konstravimo principais, pasirenkamais, remiantis šio proceso pažangos poreikiais ir praktinio tikrovės įsisavinimo galimybėmis“ (17). Ar tai nėra nuoroda, kad ir dialektiniam pasaulio aiškinimui ateina galas?

Kriticizmas ir tikrovės rekonstravimas suartina Meškausko metodologiją su Popperio falibilizmu. Abu jie neįsivaizduoja galimybės gauti galutinį kokios nors teorijos patvirtinimą, pasiekti užbaigtą pasaulio vaizdą. Meškauskas tą negalimybę sieja su istorizmo principu, o Popperis – su neišsemiamu pasaulio struktūriškumu, bet jų išvados iš esmės sutampa. „...Nors aš negalvoju, – rašė Popperis, – kad mes, naudodami universalius dėsnius, galime kada nors aprašyti galutinę pasaulio esmę, aš neabejoju tuo, kad mes savo tyrinėjimais išiskverbsime vis giliau ir giliau į mūsų pasaulio struktūrą ir, galima sakyti, į vis esmingesnes ir Gilesnes pasaulio savybes“ (18).

Abu jie galų gale išlaviruoja tarp skepticizmo Scilės ir esencializmo Charibdės. Šiais reliatyvizmo, naujosios sofistikos ir kalbinių žaidimų laikais tas išlaviravimas atrodo ypač aktualus.

Nuorodos

1. *Rickevičiūtė K. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą // Problemos. 1968. Nr. 1. P. 57.*
2. *Платон. Сочинения. Т. 3. Ч. 2. Москва, 1972. С. 511.*
3. *Stoškus K. A. Eugenijaus Meškausko fenomenas // Naujoji Romuva. 1998. Nr. 1(521).*
4. *Meškauskas E. Dialektinė vystymosi proceso samprata // Problemos. 1987. Nr. 36. P. 5.*
5. Ten pat.
6. *Engelsas F. Anti-Diuringas. Vilnius, 1958. P. 23.*
7. *Meškauskas E. Marksistinė filosofijos ir jos objekto koncepcija // Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai. Vilnius, 1981. P. 16.*
8. Su šiais nuogaštavimais yra susijęs tam tikras nuostatų susidūrimas J. Karoso sudarytoje mokymo priemonėje „Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai“. Joje mane domino aiškinamasis dialektikos aspektas, o E. Meškauską – metodologinis. (Žr. D. Kapačiauskienės recenziją: Ir monografija, ir vadovėlis // Pergalė. Nr. 9. 1982. P. 171–174.)
9. *Meškauskas E. Marksistinė filosofijos ir jos objekto koncepcija // Ten pat. P. 18.*
10. Ten pat. P. 17.
11. *Meškauskas E. Materializmas kaip metodologinis principas // Ten pat. P. 57.*
12. Moderniais tyrinėjimais čia vadinamos XX a. mokslo raidos teorijos, paremtos specialiomis istoriografinėmis fizikos, astronomijos, chemijos, matematikos, biologijos, medicinos ir kitų mokslų studijomis. Daugelis mokslo metodologų atrodo tiesiog enciklopedinio išsilavinimo žmonės: pavyzdžiui, P. Feyerabendas, K. Popperis, W. Quine'as.
13. *Meškauskas E. Materializmas kaip metodologinis principas // Ten pat. P. 62.*
14. Ten pat. P. 63.
15. *Hintikka J. Knowledge and the Known: Historical Perspectives in Epistemology. Dordrecht, Boston, 1974.*
16. *Meškauskas E. V. Leninas apie konstruktyvų pažinimo proceso pobūdį // Problemos. 1970. Nr. 2(6). P. 9.*
17. Ten pat. P. 10–11.
18. *Popper K. Realism and the Aim of Science. London, 1983. P. 145.*

Interpretation Philosophy and E. Meškauskas Methodology

Summary

In our time philosophy like special sciences usually is being evaluated only according to its conceptual originality. But in this case whole ages (e.g. the Middle Ages, the Renaissance, even the Roman epoch) and world countries may be remained outside the field of philosophical creation. On the other hand may be impossible to explain why do the long-term philosophical tradition have residual importance.

In the article are strictly separated two ways of philosophical creation – personal philosophy and interpretation philosophy. E. Meškauskas gnosiology is reviewed as sufficiently original interpretation of Marxism dialectics with is expressed in concepts of methodology, scientific character, criticism and reconstruction of reality.